ROCZNIKI HUMANISTYCZNE
Tom LXXIV, zeszyt 7 – 2026
https://doi.org/10.18290/rh26747.2

ALLA SHVETS

ДИТИНСТВО В УМОВАХ ВІЙНИ: ВОЄННИЙ ДИСКУРС ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ МАЛОЇ ПРОЗИ ПОЧАТКУ XX СТ.

Анотація. Стаття присвячена літературним репрезентаціям дитини та дитинства в західноукраїнській прозі про Першу світову війну. У центрі уваги – тексти Ольги Кобилянської, Наталії Кобринської, Василя Стефаника, Марка Черемшини, Катрі Гриневичевої, Ольги Дучимінської, Марійки Підгірянки та Богдана Лепкого. Дитина у цих творах постає не лише як жертва катастрофи, а й як активний учасник воєнного світу, який реагує на небезпеку, виробляє власні стратегії виживання та формує нову оптику сприйняття війни. Дитинство постає як простір афективних і сенсорних реакцій, ігрових імітацій, досвіду втрати дому, вигнання й сирітства, а також як носій трансгенераційної пам'яті. Особливий акцент зроблено на поетиці зображення дитини, що спирається на чуттєві деталі, метафори травми, ритуалізацію гри та символіку відродження. У результаті дитячі образи у воєнному наративі водночас демонструють травмоване дитинство й уособлюють гуманістичний потенціал, стаючи символом життя й надії.

Ключові слова: афективна поведінка; трансгенераційна травма; втрата дому; імітація дорослих; сирітство; смерть; гуманізм

DZIECIŃSTWO W WARUNKACH WOJNY: DYSKURS WOJENNY ZACHODNIOUKRAIŃSKIEJ MAŁEJ PROZY POCZĄTKU XX WIEKU

Abstrakt. Artykuł poświęcony jest literackim reprezentacjom dziecka i dzieciństwa w zachodnioukraińskiej prozie o pierwszej wojnie światowej. W centrum uwagi znajdują się utwory Olhy Kobylańskiej, Natalii Kobryńskiej, Wasyla Stefanyka, Marka Czeremszyny, Kateryny Hrynewyczewy, Olhy Duczyminskiej, Mariiki Pidgirianki oraz Bohdana Łepkiego. Dziecko w tych tekstach ukazane jest nie tylko jako ofiara katastrofy, lecz także jako aktywny uczestnik świata wojny, który reaguje na niebezpieczeństwo, wytwarza własne strategie przetrwania i kształtuje nową optykę postrzegania

Алла Швець – докторка філологічних наук, професорка НУ «Львівська політехніка»; провідний науковий співробітник Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України; e-mail: alla_shvec@ukr.net; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5612-8420. Dr hab. Alla Shvets – profesor Uniwersytetu Narodowego „Politechnika Lwowska"; pracownik naukowy Instytutu Literatury im. T. Szewczenki Narodowej Akademii Nauk Ukrainy; e-mail: alla_shvec@ukr.net; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5612-8420.

Із Зазначенням Авторства – Некомерційна – Без Похідних 4.0 Міжнародна (CC BY-NC-ND 4.0)

wojny. Dzieciństwo jawi się jako przestrzeń reakcji afektywnych i sensualnych, dziecięcych imitacji, doświadczenia utraty domu, wygnania i sieroctwa, a także jako nośnik transgeneracyjnej pamięci. Szczególną uwagę zwrócono na poetykę przedstawienia dziecka, opartą na detalach zmysłowych, metaforach traumy, rytualizacji zabawy oraz symbolice odrodzenia. W rezultacie dziecięce obrazy w narracji wojennej ukazują zarówno zranione dzieciństwo, jak i ucieleśniają potencjał humanistyczny, stając się symbolem życia oraz nadziei.

Słowa kluczowe: zachowania afektywne; trauma transgeneracyjna; utrata domu; imitacja dorosłych; sieroctwo; śmierć; humanizm

CHILDHOOD IN THE CONDITIONS OF WAR: THE WAR DISCOURSE OF WESTERN UKRAINIAN SHORT PROSE OF THE EARLY 20TH CENTURY

Abstract. This article examines the literary representations of children and childhood in Western Ukrainian prose about the First World War. The focus is on novellas by Olha Kobylianska, Nataliya Kobrynska, Vasyl Stefanyk, Marko Cheremshyna, Katrya Hrynevychivna, Olha Duchyminska, Mariyka Pidhiryanka and Bohdan Lepky. In these texts, the child appears not only as a victim of catastrophe but also as an active participant in the wartime world, reacting to danger, developing strategies of survival and shaping a new perspective of the experience of war. Childhood emerges as a space of affective and sensory reactions, playful imitations, the experience of the loss of home, exile and orphanhood, as well as a vehicle for transgenerational memory. Particular attention is paid to the poetics of representing the child, based on sensory details, metaphors of trauma, the ritualisation of play and the symbolism of rebirth. Ultimately, the representations of children in the wartime narrative simultaneously demonstrate a traumatised childhood and embody a humanistic potential, making the child a symbol of life and hope.

Keywords: affective behaviour; transgenerational trauma; loss of home; imitation of adults; orphanhood; death; humanism

ВСТУП

Перша світова війна стала однією з найбільш руйнівних подій XX століття, яка кардинально змінила не лише політичну карту, а й психологічно-ціннісний ландшафт Європи, глибоко травмувавши суспільну свідомість. Для українців, розділених між двома імперіями та позбавлених власної державності, ця війна стала досвідом трагічних втрат – людських життів, соціальних структур, культурних опор, національного самовизначення. Особливо промовистим у літературному віддзеркаленні війни постає образ дитинства як один із найвиразніших маркерів цієї катастрофи і як симптоматичне проявлення цієї теми в літературі. Як слушно зазначає Ярослав Поліщук, «*мистецтво часів війни має свою виразно означену специфіку. Воно не тільки окроєне та обмежене в жанрах і формах, а й*

усуціль заражене й спотворене мілітарним духом. Приречене балансувати на крихкій межі життя та смерті, насильства і болю, знечулення й перечуленості, приміряє на себе своєрідну естетику – страждання й смерті»[1].

Діти в художніх текстах не лише оприявнюють масштаби гуманітарної трагедії, а й стають носіями глибинного антропологічного досвіду, постаючи в різних іпостасях – як беззахисні свідки воєнних подій, жертви катастрофи, біженці й вигнанці, втілення національної травми й водночас – надії на відродження. В цих образах концентрується не лише особиста дитяча трагедія війни, а й колективні механізми пам'яті та культурної ідентичності. Мотив «вкраденого дитинства» органічно вплітається в широкий дискурс української воєнної прози, підкреслюючи гуманістичний вимір літератури того часу.

У цьому контексті особливої ваги набувають твори західноукраїнських письменників початку XX століття – Наталії Кобринської, Василя Стефаника, Марка Черемшини, Ольги Кобилянської, Катрі Гриневичевої, Уляни Кравченко, Марійки Підгірянки, Богдана Лепкого. У них тема дитинства воєнної доби осмислюється багатовимірно: з погляду психологічних реакцій дитини на катастрофу, колективної травми, проявів оновленого світу. Далі зупинимося на основних проекціях воєнного дитинства у прозі цих письменників.

1. ДИТИНСТВО ПІД ОБСТРІЛОМ: ПОВЕДІНКА ДІТЕЙ ТА СТРАТЕГІЇ ВИЖИВАННЯ НА ВІЙНІ

У творах про Першу світову війну особливо виразно зображено проблему поведінки й психології дитини у кризових обставинах. Дитячі персонажі найчастіше постають у ролі жертв трагедії, однак в їхніх реакціях можна простежити різні моделі захисної чи адаптивної поведінки та своєрідні стратегії виживання. Письменники показують, як дитяча свідомість перекодовує побачене та пережите в систему власних символів, дій і поведінкових алгоритмів – від афективної реакції страху до імітації дій дорослих чи створення уявної логіки війни.

У новелі Ольги Кобилянської *Назустріч долі*[2] поведінка малої Настки, що наодинці потрапляє під гарматний обстріл, уособлює дитинство,

[1] Yaroslav Polishchuk, *Hibrydna topohrafiya mistsya y ne-mistsya v suchasniy ukrayins'kiy literaturi* (Chernivtsi: Knyhy–XXI, 2018), 103.

[2] Ol'ha Kobylyans'ka, «Nazustrich doli», v: Ol'ha Kobylyans'ka, *Zibrannya tvoriv u 10 tomakh*, tom 2: *Novely. Opovidannya. Poeziyi v prozi 1905–1930-kh rr*. (Chernivtsi: Bukrek, 2014), 107–122.

безпосередньо зіштовхнуте з катастрофою. Дитина реагує на неї лише можливим способом – тілом і голосом, які стають одночасно інструментами протесту і самозахисту.

Кобилянська «виводить» дитячий образ у простір нового воєнного досвіду, «назустріч долі», де Настка опиняється самасамісінька із реальністю бою. Авторка ніби «засідає» у свідомість героїні, вибудовуючи наратив ізсередини, і цим досягає максимальної автентичності у відтворенні дитячого страху. Переживання Настки – це стан афекту, виражений переляком (*«скричала голосно з переляку», «була півмертва з страху і оголомшення»*), плачем (*«тяжкі сльози затемнювали їй погляд»*), безладним бігом, дезорієнтацією (*«неначе стратила пам'ять», «вже не знала, куди звернутися», «гляділа безрадно вперед себе»*), панічними вигуками (*«Додому! Мамо! Тато»*).

Особливо промовистою є її тактильна реакція, коли дівчинка *«судорожно, майже несвідомо притиснула свою ляльку»*[3]. Це і вияв травми, і жест відчайдушного самозахисту, бо дитина з останніх сил обіймає знакове втілення своєї самості, коли війна відбирає найцінніше. У другій фазі батальної сцени Кобилянська масштабує враження. Метафора безмежної кількості війська – «як трави на листу» – зменшує маленьку дівчинку до розмірів «комахи, хрущика, ніщо» перед «громовою силою». Це вже не тільки психологічна реакція дитини, а й глибокий символ війни, яка деформує пропорції світу, роблячи дитину безсилою піщинкою серед апокаліптичного хаосу.

Якщо психологія сприйняття війни у героїні Кобилянської ґрунтується на чуттєвій травматичності та інстинктивній психосоматичній реакції (плач, крик, втеча, непритомність), то герой новели Василя Стефаника *Діточа пригода*[4] демонструє адаптивноігрову модель поведінки, сприймає війну війни через власну фантазію.

У творі перед читачем постає трагічний образ дитинства: брат і його маленька сестричка залишаються напризволяще біля мертвої матері серед дикого бойовища. На відміну від дорослих, які розуміють суть катастрофи, дитина проговорює її в іншому регістрі – у формі наївних діалогів, вигуків, спроб відшукати логіку та створити внутрішню ілюзію контролю в тому, що насправді є страшним хаосом. На думку дослідників, «*це допомагає*

[3] Kobylyans'ka, «Nazustrich doli», 114.

[4] Vasyl' Stefanyk, «Ditocha pryhoda», v: Vasyl' Stefanyk, *Zibrannya tvoriv u 3 t. u 4 kn.*, t. 1, kn. 1, uporyad. R. Pikhmanets' (Ivano-Frankivs'k: Misto–NV, 2020), 301–303.

заповнити йому ту пустку, що утворилася після смерті матері, й подолати страх перед невідомим»[5].

Особливо драматичними є сцени, де смерть і голод постають у буденній дитячій оптиці. Сприйняття мертвої матері зводиться до елементарного інстинкту виживання: «*Цить, є хліб у мами у пазусі, на, їж*»[6]. Сцена з хлібом, закривавленим у материній пазусі, стає жахливою метафорою дитячого саморятунку в умовах війни. Стефаник показує своєрідне розуміння смерті дитиною через знайомі побутові практики, майже як механічний процес. Найбільш моторошним є Василькове пояснення «короткої» смерті від кулі: *«Лиш дзенькне та вівертить діру в грудях, а душа тов дучков тече – та й по вас. То не так як дома, що слабуєш, що горівков натирають…»*[7].

Разом із афективними реакціями та ігровими адаптаціями, дитяча свідомість також виробляє стратегії, які ґрунтуються на імітації дорослих моделей поведінки у кризових ситуаціях.

Василько у *Діточій пригоді* бере на себе всю відповідальність за безпеку сестри, по-дорослому конструюючи власні тактики убезпечення – залягати поруч із мертвою матір'ю («*лягай борзо коло мами, бо зараз кулі будуть летіти*»), захищати одне одного, вдаватися до суворої, але турботливої комунікації («*ховайси за маму… як мене куля трафить, то я ляжу коло мами та й умру, а ти сама не трафиш до вуйка*»), шукати прихистку в родини.

Намагаючись вижити, дитина вдається до власних захисних практик, які є наслідком її травматичного досвіду. Василькове звернення до сестри – *«Ліпше най тебе куля вб'є, бо я трафлю сам і дам знати, та вас обоє вуйко поховає»*[8] – засвідчує прагнення внести бодай мінімальний порядок у хаос війни навіть ціною прийняття смерті як явища буденного і передбачуваного. Стефаник виразно показує, як війна позбавляє дітей опори дорослого світу, змушуючи їх передчасно дорослішати. На думку Лідії Ковалець, у творах Стефаника, *«ці найслабкіші, найбезпорадніші істоти перебувають з дорослими в такій нерозривній пов'язі, наче живуть їхнім життям»*[9].

У поведінці Настки з оповідання *Назустріч долі* спрацьовує інший захисний алгоритм дорослої практики, який трансформується в турботу про

[5] Ol'ha Tsivkach i Artur Tomchak, «Psykholohiya bikhevioryzmu i novelistyka V. Stefanyka (na materiali novely *Ditocha pryhoda*)», v: *Shevchenko. Franko. Stefanyk: materialy Mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi* (Ivano-Frankivs'k: Play, 2002), 459.

[6] Stefanyk, «Ditocha pryhoda», 303.

[7] Stefanyk, «Ditocha pryhoda», 302.

[8] Stefanyk, «Ditocha pryhoda», 302.

[9] Lidiya Kovalets', «Trahediya dytyny u tvorchosti V. Stefanyka», V: *Vasyl' Stefanyk i ukrayins'ka kul'tura: tezy u* 2 ch. (b.v.: Ivano-Frankivs'k, 1991), ch. I, 42–44.

найдорожче. У момент небезпеки дівчинка закопує в городі свою ляльку, остерігаючись, що «ворог може украсти». Кобилянська тонко передає, як дитяча психіка, засвоюючи досвід травми, звужує глобальні масштаби війни до інтимного розміру маленького предмета, який для неї символізує увесь світ.

2. ВІЗУАЛЬНЕ Й АУДІАЛЬНЕ СПРИЙНЯТТЯ ВІЙНИ

Реальність війни вривається у дитячий досвід насамперед через сенсорні канали – зорові, слухові, тактильні. Саме ці рецептори стають першими носіями воєнної травми й формують в дітей чуттєву матрицю пам'яті. Як стверджує Оксана Пухонська, письменники творять «*мілітарний простір очима дитини не лише через психологічні, а найперше – через фізичні відчуття війни*»[10], тобто показують, як діти «бачать» і «чують» катастрофу.

Одним із найсильніших експресивних елементів, який реципіює вразлива дитяча психіка, є звукове тло війни. У новелі Ольги Кобилянської аудіальна стихія постає головним подразником, який дезорієнтує дитину, розчиняє її у воєнному хаосі (*«гук машинових крісів»*, *«зашуміло, засичало і завило»*, *«земля задрижала»)*. Створюючи батальну сцену через акустичні образи, письменниця показує, що війна входить у дитячу свідомість не як історичний факт, а як нестерпний шум, тремтіння, відчуття фізичного удару. У *Діточій пригоді* Стефаник фіксує інший аспект дитячого сприйняття. Для хлопчика війна звучить як «гармата, гугугу», яка «*в люди не стрілєє, лиш у церкви, або в хати, або в школу»*[11] – об'єкти, які основами його буттєвого світу. Він намагається зімітувати звуковий супровід вибухів і тим зробити їх «зрозумілими». Так в уяві дитини формується феномен «слухової пам'яті війни».

Візуальне сприйняття війни відображено в новелі Наталії Кобринської *Полишений*. Дитячий погляд «нанизує» драстичні маркери воєнних жахіть: «*чим ближче до ліса, тим більше могил, крові, куль, полишених жовнярських шапок… глибокі, повибивані вирви, а коліями колес посочилась кров*»[12]. Цей перелік творить своєрідну дитячу топографію війни, коли маленькі свідки споглядають ландшафт бою через найбільш драстичні

[10] Oksana Pukhons'ka, «Dytyacha travma viyny (za romanom Sary Novich *Divchynka na viyni*)», v: *Literaturnyy obraz dytynstva v chasy kryzy XX–XXI st*., za nauk. red. K. Yakubovs'koyi -Kravchyk (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2021), 165.

[11] Stefanyk, «Ditocha pryhoda», 302.

[12] Nataliya Kobryns'ka, *Vybrani tvory* (Kyyiv: Dnipro, 1980), 251.

свідчення – могили, кров, розкидані предмети (шапки, мундир, мантля), зламані дерева.

Таким чином, сенсорні образи війни формують первинний рівень дитячого переживання, перетворюючи дитинство в чуттєвий архів війни. Як влучно підсумовує Катря Гриневичева: *«Навіть дітей війна не пощадила»*[13]. Ця фраза стає не тільки коментарем до конкретних сюжетів, а й метафорою збірного дитячого образу у воєнній літературі.

3. ДИТЯЧА ГРА ЯК ФОРМА РЕАКЦІЇ НА ВОЄННУ ДІЙСНІСТЬ

У текстах про Першу світову війну однією з найбільш промовистих форм реакції дитини на катастрофу є гра. Вона перетворюється не лише на звичну форму дитячої соціалізації, а й на механізм адаптації до травматичного досвіду, спосіб проживання війни і осмислення її у звичних для дитячої психіки категоріях гри, видовища, ритуалу. Як зазначає Тимофій Гаврилів, *«війна втягує дітей в макабричну інтерактивну гру, в якій вони змушені брати участь усупереч своїй волі, віддані їй у всьому на поталу»*[14].

Таким чином, гра виконує дві взаємопротилежні функції: з одного боку, допомагає «одомашнити» жах війни, включити його у знайому дітям сферу дії, а з іншого боку, саме через гру у свідомість дітей проникають найстрашніші соціальні практики дорослого світу – смерть, похорон, насильство. *«Сприйняття дитиною світу в ігровій манері у будь-яких проявах є своєрідним проектуванням життєвих сценаріїв, які сприяють психологічній адаптації до навколишніх реалій»*[15] – стверджує Оксана Пухонська.

У новелі Василя Стефаника *Пістунка* дитяча поведінка набуває форми своєрідної колективної гри з елементами похоронного ритуалу. Маленька Парася, принісши до гурту однолітків живе немовля, пропонує «гратися в похорон і щоби голосити» після того, як почула нічну розмову батьків про необхідність позбутися «гусарської дитини». Дівчинка переповідає: *«Я чула, що мої тато вночі казали, аби ця дитина не находиласи в хаті, бо вона не наша дитина, а гусаря московського, то кажуть тато до мами, або ти її вбий, або закопай, а я її не хочу»*[16]. Таким чином, дитяча уява «переплавляє» почуту модель насильства у сценарій гри, водночас репродукуючи

[13] Katrya Hrynevycheva, *Nepoborni: povist', opovidannya, novely* (L'viv: Kamenyar, 2004), 144.

[14] Tymofiy Havryliv, *Oplakuvannya Halychyny. Persha svitova viyna i ukrayins'ki pys'menny-ky*, dostup: 15.09.2014, https://zbruc.eu/node/26872.

[15] Pukhons'ka, «Dytyacha travma…», 165.

[16] Stefanyk, «Pistunka», v: Vasyl' Stefanyk, *Zibrannya tvoriv u 3 t. u 4 kn*., t. 1, kn. 1, uporyad. R. Pikhmanets' (Ivano-Frankivs'k: Misto–NV, 2020), 303–304.

соціальні схеми смерті. У цьому випадку гра виходить далеко за межі безтурботної розваги й функціонує як форма ритуалізації травми. Саме в таких епізодах дитинство зображено як простір передчасного дорослішання. За словами Ольги Новик, *«час війни змушує дітей дорослішати не поступово, осягаючи складність світу, долаючи перші розчарування, а раптово, не даючи можливості вивчити нові ролі, нові мови і бути довірливими»*[17]. Народжене від загарбника немовля, приречене на смерть через своє походження, також стає жертвою воєнної трагедії дитинства. *«Годі нашукати коротшої і промовистішої замальовки в українській літературі на тему відлуння Першої світової війни, ніж <Пістунка>»*[18] – роздумує про цей текст Тимофій Гаврилів.

У новелі Василя Стефаника *Діточа пригода* окреслюється ще один тип дитячої гри – інтерпретативна, пояснювальна. Причому це не гра у власному сенсі, а передусім захисний механізм дитячої психіки, спроба вписати катастрофу у знайомі схеми та пом'якшити власний страх. Саме так малий Василько коментує війну, уподібнюючи смертоносну зброю з видовищною іграшкою: *«А диви, як за Ністром жовніри кулями такими вогневими підкидають, шпуриють, але високо, високо, а куля горить, горить, а потім гасне. Граютьси ними, о, як їх богато!»*[19].

В новелі Марка Черемшини *Поменник* ігрова уява дітей набуває іншого відтінку, стаючи моделлю входження у дорослий світ. Дитина бачить війну як цікаве видовище, яке можна роздивитися й навіть «обіграти»: *«Діти на воринння повилазили, пальці в роти позатикали, надивитись не могли, кабати й карабіни обзирали. Що кіл – то людська дитина»*[20].

Військову амуніцію («кабати й карабіни») діти сприймають як потенційні «іграшки», позбавлені дорослого виміру небезпеки й перенесені у сферу гри. Такий самий механізм діє й в уявній ідентифікації ворога, коли вони помилково прийняли за ворога війта, описавши його в цілком реальних обрисах.

Таким чином, дитяча гра у воєнній прозі стає не просто розвагою, а складним психологічним механізмом, що дає дітям змогу по-своєму осмислити

[17] Ol'ha Novyk, «Problema doroslishannya u chasy viyny v romanakh Serhiya Zhadana *Internat* ta Markusa Zuzaka *Kradiyka knyzhok*», v: *Literaturnyy obraz dytynstva v chasy kryzy XX–XXI st*., za nauk. red. K. Yakubovs'koyi-Kravchyk (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2021), 155.

[18] Havryliv, *Oplakuvannya Halychyny*…, dostup: 15.09.2014, https://zbruc.eu/node/26872.

[19] Stefanyk, «Ditocha pryhoda», 302.

[20] Marko Cheremshyna, «Pomennyk», v: Marko Cheremshyna, *Novely; Posvyaty Vasylevi Stefanyku; Ranni tvory; Pereklady; Literaturno-krytychni vystupy; Spohady; Avtobiohrafiya; Lysty* (Kyyiv: Nauk. dumka, 1987), 106.

незрозумілий і жорстокий світ війни, перетворити на видовище чи ритуал, хоча в їхніх іграх віддзеркалюються найстрашніші реалії війни.

4. ДІТИ-ВТІКАЧІ І ДЕПОРТОВАНІ: ВТРАТА ДОМУ ЯК ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНА ТРАВМА

Одним із найбільш болісних вимірів дитячого воєнного досвіду в літературі постає втрата дому, який символізує не лише дах над головою, а й захищений простір дитинства. У текстах про Першу світову війну діти постають як учасники вимушених втеч і вигнань, як біженці, які втрачають свій світ безпеки, родинні зв'язки, приречені втікати, щоби врятуватися без певності на повернення. Образ дитини-біженця увиразнює сприйняття війни як катастрофи простору, коли вона змушена жити в дорозі, посеред поля, в бараках чи чужих стодолах.

У новелі Марка Черемшини *Село потерпає* першу евакуацію зображено як момент граничної переоцінки цінностей. Із усього набутого селянського добра найбільше бережуть дітей, під час евакуації відділяючи їх від дорослих на окремих підводах: *«За ними діти на однокінках. Що віз дітей, то одна неня їх сокотить, плакати не дає»*[21]. Щоправда, таке відокремлення має подвійний сенс: з одного боку, підкреслює пріоритет захисту дитячого життя, адже діти – це найцінніший «капітал» громади, а з іншого – вносить у простір втечі додаткову травму роз'єднання родини. Образ «нені» яка доглядає дітей і стримує дитячий плач, концентрує всю напругу цього переходу за межу дому. Бо материнська турбота стає єдиною інституцією безпеки в умовах, коли дім і громада втрачаються. Таке «впорядковане» перевезення дітей демонструє ознаку масової мобілізаційної логістики війни, яка водночас нормалізує розрив із домом як новий стан воєнного дитинства.

У досвіді українців Першої світової війни проблема дітейвтікачів виходить за межі приватної трагедії, трансформуючись у національну травму вигнання. Після наступів і активних бойових дій тисячі родин разом із дітьми з прифронтових зон виганяли з домівок або централізовано вивозили до таборів виселенців (зокрема до табору в Гмінді, АвстроУгорщина).

Тема дитинства у вигнанні стає центральною в збірці Катрі Гриневичевої *Непоборні*, яка розгортається через мотиви важкої дороги, життя в бараках,

[21] Marko Cheremshyna, «Selo poterpaye», v: Marko Cheremshyna, *Novely; Posvyaty Vasylevi Stefanyku; Ranni tvory; Pereklady; Literaturno-krytychni vystupy; Spohady; Avtobiohrafiya; Lysty* (Kyyiv: Nauk. dumka, 1987), 91.

масових дитячих смертей, фізичного виснаження, індивідуальних історій дітей-біженців. Письменниця на власному досвіді відчула усі жахіття перебування у Гмінді, і як вчителька знала безліч трагічних історій своїх малих героїв. Один із наскрізних мотивів її збірки – дитина в ситуації втечі, в обмеженому просторі табору депортованих. В оповіданні *Як згасне день* свідомість матері роздвоюється між власними стражданнями і постійним видінням замерзлих дітей, яких вона встигла відвести в ліс, перш ніж саму погнали до табору: вони залишилися й *«досі сплетені обіймами від стужі зимових мрак»*[22]. У низці оповідань (*На весняній сопілці*, *Тіні ночі*, *Розп'яття*) лунає материнське голосіння за померлими дітьми, вбираючи в себе і приватну втрату, і колективний досвід. Оповідання *Біля воріт* змонтоване з драматичних дитячих історій про втечу зі села, смерть батьків (*«тато убиті під Галичем, а маму й обі сестри в Космирині граната розірвала»*[23]), спогади про дім, які тепер звужені лише до вузлика чи вишиванки, які тримають зв'язок із утраченим світом.

Особливо моторошною постає цвинтарна топіка Гмінду з численними дитячими могилами: *«Над могилками хрестики, кожному в ніжках по барвінкові»*[24]. Сам табір зображений як метафізичний простір *«міста померших»*, *«долина сліз»*, куди *«привезено тьмяну хмару незнаного народу та висипано в чарівну альпійську долину»*[25]. Масова смерть дітей набуває характеру великої національної мартирології, над якою тяжіє грізне прокляття загубленої долі дітей на чужині: *«Привела ти, сарако, дітей, але не меш їх везти назад! Хоч ти як сокоти, день і ніч побивайся, тут їх і оставиш!»*[26]. Вражаючий колективний образ втраченого дитинства зображає Катря Гриневичева, наголошуючи на масовості дитячих страждань і масштабові катастрофи в добу вигнання: *«Скільки їх ще тут, сих дітей, Боже України! Як листя, що то дощ потовк, вітер до сорочки обскуб та качає голе і босе з одної калабані у другу»*[27].

5. ВІЙНА ЯК ТРАНСГЕНЕРАЦІЙНА ТРАВМА

У низці художніх творів дитячий досвід війни акцентує не так на щоденних стражданнях, як на тяглості національної пам'яті та передачі травми

[22] Hrynevycheva, *Nepoborni*, 93.
[23] Hrynevycheva, *Nepoborni*, 99.
[24] Hrynevycheva, *Nepoborni*, 130.
[25] Hrynevycheva, *Nepoborni*, 180.
[26] Hrynevycheva, *Nepoborni*, 93.
[27] Hrynevycheva, *Nepoborni*, 144.

від покоління до покоління. В оповіданнях Ольги Дучимінської *Різдвяна казка* та Марійки Підгірянки *Малий Василько* сини, хоч і ще не до кінця розуміють природу й причини війни, постають майбутніми спадкоємцями батьківського чину та історичної місії визволення України від вікового загарбника. Відсутність батька, який пішов на фронт, стає найуразливішим осердям дитячого світу, через яке дитина реципіює війну. Бо саме в образі батька закладено головні орієнтири й цінності, які дитина має перейняти як частину національного досвіду і майбутнього визвольного змагу.

П'ятирічний Василько з однойменного оповідання Марійки Підгірянки особливо сумує за батьком, який перебуває на фронті. Тому для хлопчини війна – це розлука, невідомість і перші прояви національної свідомості. Особливої ваги в оповіданні набуває діалог хлопчика з батьком, у якому у максимально простих, але глибоко символічних репліках він пояснює синові екзистенційно-національну суть війни: боронити від московського загарбника *«наші любі, рідні хати, наші садки зелені, цілу нашу землю таку красну»*[28]. Мова про війну тут подається не через абстрактні поняття, а через близькі й ціннісно важливі екзистенціали дитячого світу. Віковічний ворог виразно окреслений у його зазіханні не лише на домівку, а й на мову та ідентичність, хоче змусити, *«щоби ми говорили чужою мовою»*[29]. У цьому діалозі відбувається момент переходу від дитячого нерозуміння до дорослого усвідомлення війни. Слова батька стають програмою національного виховання, суть якої для Василька – перейняти цей звитяжний дух й ототожнювати себе зі своїм народом. Саме через діалог Марійка Підгірянка показує, як трансгенераційна травма війни перетворюється на спадкоємність ідентичності, чину та історичної місії завершити багатолітню боротьбу з одвічним ворогом – Московією.

В *Різдвяній казці* Ольги Дучимінської донести синові причини війни намагається мати, бо батько – на фронті: «*Вороги тяжкі вигадали війну! Пішов там тато і не знати, чи жиє, чи гине…*»[30]. Для хлопця війна – це чужий і незрозумілий задум, який зруйнував його маленький світ, і водночас – це глибока травма й гнітюче відчуття самотності в Різдвяну ніч. Однак далі у текст уводиться мотив казкового національного передання. Український воїн, який потрапив до їхньої хати на Свят-вечір, розповідає хлопчику історію про багату, але поневолену «безталанну» доньку-Україну,

[28] Mariyka Pidhiryanka, *Malyy Vasyl'ko. Opovidannya* (Viden: Nakladom Ukrayins'koho Uchytel'stva u Gmindi, 1916), 4.

[29] Pidhiryanka, *Malyy Vasyl'ko*, 4.

[30] Ol'ha Duchymins'ka, «Rizdvyana kazka», v: Ol'ha Duchymins'ka, *Sumnyy Khrystos* (L'viv: Kamenyar, 1992), 23.

якої світлий час ще має настати: *«Та прийде час і її долі. Визволимо її, і вона стане нарівні між другими»*[31]. Ця оповідь звучить для дитини як Різдвяна казка, яка не лише полегшує біль втрати, а й закладає відчуття надії і віри в перемогу.

6. ДИТИНА ЯК СИМВОЛ ЖИТТЯ Й ВІДРОДЖЕННЯ У ВОЄННОМУ ХАОСІ

Попри трагізм війни, вигнання і сирітства, образ дитини у воєнній прозі українських письменників не вичерпується лише стражданням. У багатьох текстах дитина постає також як символ відродження, знак продовження життя, тяглості спільноти, втілення надії й гуманізації світу, сповненого руїни.

У новелі Ольги Кобилянської *Назустріч долі* дівчинка Настка стає моральним каталізатором неочікуваного навернення ворожого солдата, до рук якого вона потрапляє посеред поля бою. Замість завдати шкоди, він взяв її під свій захист, накрив плащем і відніс додому. Для солдата дитина постає як особливий символ надії, як його майбутній *«ангел-хранитель»*, який через власну беззахисність пробуджує в ньому доброту й співчуття. У такий спосіб Кобилянська утверджує образ дитини як морального посередника між світами, з примирювальною, гуманістичною, катарсисною місією.

Схожий антропоцентричний вимір війни простежується й у новелі Марка Черемшини *Після бою*. На тлі моторошної картини «покалічених сіл» та «перевалених лісів» поява після бою дітей є знаком перемоги життя над смертю. Бо першими провісниками життя стають не дорослі, а бджоли та гурт сільських дітей (*«бджілки цвітами ридають, смерть із лісу проганяють. Сільська дітвора прибігає бджілкам помагати і мерцям рушниці з рук відоймає»)*[32]. Діти виходять на поле смерті, символічно роззброюють мертвих воїнів й повертають простір із царини смерті в царину життя. В цьому епізоді діти постають не як страдники, а як провісники оновленого світу без війни.

Близьким до цього тексту є твір Н. Кобринської *Полишений*, в якому підлітки стають першими свідками наслідків бою, прийшовши у ліс, щоби допомогти ще живим. Навіть серед поля мертвих тіл діти повертають світові перспективу життя. Емоційною місткою метафорою «*сердечною кров'ю*

[31] Duchymins'ka, «Rizdvyana kazka», 25–26.

[32] Marko Cheremshyna, «Pislya boyu», v: Marko Cheremshyna, *Novely; Posvyaty Vasylevi Stefanyku; Ranni tvory; Pereklady; Literaturno-krytychni vystupy; Spohady; Avtobiohrafiya; Lysty* (Kyyiv: Nauk. dumka, 1987), 132–133.

заливались і дитячі серця» Кобринська тонко підкреслює резонанс між зовнішнім воєнним пейзажем і внутрішньою емпатією дитини. Кульмінацією стає момент, коли серед мертвих тіл на бойовищі дванадцятилітня Маґдуня знаходить пораненого жовніра: «*Щось засиніло з-під викиненої з вирви землі, і почула немовби слабий стогін… Перед нею лежав окривавлений жовнір з мертво-блідим лицем*»[33]. Дівчинка проявляє разом з іншими дітьми небачену для свого віку відвагу і чутливість, віддзеркалюючи авторську ідею ролі дитини у відновленні людяності.

У новелі Богдана Лепкого *Двоє дітей*[34] гуманність дитячого образу розкривається через моральний вибір. Маленька дівчинка, яка могла б знайти порятунок у чужої багатої пані, відмовляється залишити братика з фізичними вадами, який постраждав від війни. Цей дитячий жест постає не як прагматичне рішення, а як вияв особливої моральної цілісності в умовах дегуманізації війни. Бо любов, вірність, родинний зв'язок виявилися сильнішими за принади матеріального добробуту. Особливо виразною є в творі метафора війни як стихії, яка зруйнувала дитячий світ: *«викинула їх на чужу дорогу, як вітер неоперених вороб'ят з-під стріхи».* Діти війни є тими беззахисними істотами, приреченими на виживання у світі, де немає родинного гнізда й захисту.

У творі Катрі Гриневичевої показовим є епізод із оповідання *На новоселлі*, де родина повертається на руїни рідного дому, і молода дружина просто неба народжує дитину. Символіка цього моменту вітально промовиста: *«голісіньке, у м'ячик стулене дитя»* постає знаком відродженої сили життя, яке проростає крізь руїну воєнного лихоліття. Крик немовляти *«з усієї сили здорових, як дзвін, грудей»* контрастує з тишею спустошеної оселі, перетворюючи голос новонародженого на голос нового покоління, яке вже не знатиме війни**.** Тріумфальний вигук щасливого батька – *«Маріє… зозулько… перемого!»*[35] – закріплює вітаїзм відчуття й надію на продовження роду попри війну і втрати.

ВИСНОВКИ

У воєнній прозі українських письменників початку XX століття образ дитини є одним із найсильніших фокусів художнього осмислення катастрофи

[33] Kobryns'ka, *Vybrani tvory*, 252.

[34] Bohdan Lepkyy, *Tvory: u 2 t*., t. 1: *Poeziya. Opovidannya i narysy. Poeziya. Opovidannya i narysy. Istorychni povisti, uporyad. M. Il'nyts'kyy* (Kyyiv: Dnipro, 1991), 520–521.

[35] Hrynevycheva, *Nepoborni*…, 192.

Першої світової війни. Репрезентація дитинства в українській прозі цього періоду окреслюється як багатовимірний художній феномен, у якому концентрується одночасно приватний і колективний досвід. Дитина у цих текстах не тільки репрезентує найуразливішу жертву катастрофи, але й стає ключовою фігурою національної пам'яті, уособлюючи різноманітні вияви війни: травму, вигнання, сирітство, трансгенераційну спадкоємність і гуманістичне проростання життя.

Аналіз воєнної прози засвідчує кілька магістральних моделей дитячого досвіду: афективнотілесна реакція на небезпеку, ігровоінтерпретативні стратегії адаптації, імітаційні механізми самозахисту, переживання вигнання й втрати дому, рецепція батьківського досвіду та спадку боротьби. Водночас діти в умовах воєнної загрози постають не тільки пасивними свідками й жертвами, але й активними носіями пам'яті та екзистенційних сенсів, які закорінюють індивідуальні історії у ширший національний мартиролог війни.

У художніх текстах О. Кобилянської, В. Стефаника, М. Черемшини, Н. Кобринської, К. Гриневичевої, О. Дучимінської, М. Підгірянки та Б. Лепкого дитячий образ набуває символічної сили. Він несе у собі антропологічну глибину, показуючи дитяче сприйняття війни у найболючішій перспективі. Саме тому діти в українській мілітарній літературі стають найчутливішим індикатором воєнної дійсності, через яких у колективній свідомості закарбовується невимовність катастрофи й водночас можливість морального відновлення.

Водночас ці воєнні наративи мають особливу пам'яттєву вагу сьогодні, коли українські діти знову опинилися в епіцентрі страшної війни – викрадені, понівечені, убиті Московією, позбавлені батьків і дому, змушені шукати прихистку в евакуації чи проводити своє дитинство в укриттях. Втрата права на безпечний сон і щасливі ігри, які є природним фундаментом дитинства, робить сучасний досвід окупанта злочинно подібним до описаного у творах сторічної давності. Саме цей місток між минулим і сучасним актуалізує дослідження літературних образів дітей в українській прозі Першої світової війни, адже вони промовляють до нас сьогодні як свідчення трагедії, що повторюється, і водночас як пересторога та урок для людської пам'яті. Бо голос дитинства зберігає перспективу майбутнього, тяглість культури й моральний вимір національної ідентичності.

БІБЛІОГРАФІЯ

Cheremshyna, Marko. «Pislya boyu». V: Marko Cheremshyna. *Novely; Posvyaty Vasylevi Stefanyku; Ranni tvory; Pereklady; Literaturno-krytychni vystupy; Spohady; Avtobiohrafiya; Lysty*, 132–133. Kyyiv: Nauk. dumka, 1987 [Черемшина, Марко. «Після бою». В: *Марко Черемшина. Новели; Посвяти Василеві Стефанику; Ранні твори; Переклади; Літературно-критичні виступи; Спогади; Автобіографія; Листи*, 132–133. Київ: Наук. думка, 1987].

Cheremshyna, Marko. «Selo poterpaye». V: Marko Cheremshyna. *Novely; Posvyaty Vasylevi Stefanyku; Ranni tvory; Pereklady; Literaturno-krytychni vystupy; Spohady; Avtobiohrafiya; Lysty*, 92–98. Kyyiv: Nauk. dumka, 1987 [Черемшина, Марко. "Село потерпає". В: *Марко Черемшина. Новели; Посвяти Василеві Стефанику; Ранні твори; Переклади; Літературно-критичні виступи; Спогади; Автобіографія; Листи*, 92–98. Київ: Наук. думка, 1987].

Cheremshyna, Marko. «Pomennyk». V: Marko Cheremshyna. *Novely; Posvyaty Vasylevi Stefanyku; Ranni tvory; Pereklady; Literaturno-krytychni vystupy; Spohady; Avtobiohrafiya; Lysty*, 98–112. Kyyiv: Nauk. dumka, 1987 [Черемшина, Марко. «Поменник». В: *Марко Черемшина. Новели; Посвяти Василеві Стефанику; Ранні твори; Переклади; Літературно-критичні виступи; Спогади; Автобіографія; Листи*, 98–112. Київ: Наук. думка, 1987].

Duchymins'ka, Ol'ha. *Sumnyy Khrystos*. L'viv: Kamenyar, 1992 [Дучимінська, Ольга. *Сумний Христос*. Львів: Каменяр, 1992].

Havryliv, Tymofiy. *Oplakuvannya Halychyny. Persha svitova viyna i ukrayins'ki pys'mennyky* [Гаврилів, Тимофій. *Оплакування Галичини. Перша світова війна і українські письменники*]. Dostup: 15.09.2014. https://zbruc.eu/node/26872.

Hrynevycheva, Katrya. *Nepoborni: povist', opovidannya, novely*. Uporyad. F. Pohrebennyk. L'viv: Kamenyar, 2004 [Гриневичева, Катря. *Непоборні: повість, оповідання, новели.* Упоряд. Ф. Погребенник. Львів: Каменяр, 2004].

Kobryns'ka, Nataliya. *Vybrani tvory*. Kyyiv: Dnipro, 1980 [Кобринська, Наталія. *Вибрані твори*. Київ: Дніпро, 1980].

Kobylyans'ka, Ol'ha. *Zibrannya tvoriv u 10 tomakh*. Tom 2: *Novely. Opovidannya. Poeziyi v prozi 1905–1930-kh rr*. Chernivtsi: Bukrek, 2014 [Кобилянська, Ольга. *Зібрання творів у 10 томах*. Том 2: *Новели. Оповідання. Поезії в прозі 1905–1930-х рр*. Чернівці: Букрек, 2014].

Kovalets', Lidiya. «Trahediya dytyny u tvorchosti V. Stefanyka». V: *Vasyl' Stefanyk i ukrayins'ka kul'tura: tezy u* 2 ch. B.v.: Ivano-Frankivs'k, 1991, ch. I, 42–44 [Ковалець, Лідія. «Трагедія дитини у творчості В. Стефаника». В: *Василь Стефаник і українська культура: тези* у 2 ч. Івано-Франківськ, 1991, ч. І, 42–44].

Lepkyy, Bohdan. *Tvory: u 2 t*. T. 1: *Poeziya. Opovidannya i narysy. Poeziya. Opovidannya i narysy. Istorychni povisti. Uporyad. M. Il'nyts'kyy*. Kyyiv: Dnipro, 1991 [Лепкий, Богдан.

Твори: у 2 т. Т. 1: *Поезія. Оповідання і нариси. Історичні повісті. Упоряд. М. Ільницький*. Київ: Дніпро, 1991].

Novyk, Ol'ha. «Problema doroslishannya u chasy viyny v romanakh Serhiya Zhadana *Internat* ta Markusa Zuzaka *Kradiyka knyzhok*". V: *Literaturnyy obraz dytynstva v chasy kryzy XX–XXI st.* Za nauk. red. K. Yakubovs'koyi-Kravchyk, 151–160. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2021 [Новик, Ольга. «Проблема дорослішання у часи війни в романах Сергія Жадана *Інтернат* та Маркуса Зузака *Крадійка книжок*». В: *Літературний образ дитинства в часи кризи XX–XXI ст.* За наук. ред. К. Якубовської-Кравчик, 151–160. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2021].

Pidhiryanka, Mariyka. *Malyy Vasyl'ko. Opovidannya*. Viden: Nakladom Ukrayins'koho Uchytel'stva u Gmindi, 1916 [Підгірянка, Марійка. *Малий Василько. Оповідання*, Відень: Накладом Українського Учительства у Ґмінді, 1916].

Polishchuk, Yaroslav. *Hibrydna topohrafiya mistsya y ne-mistsya v suchasniy ukrayins'kiy literaturi*. Chernivtsi: Knyhy–XXI, 2018 [Поліщук, Ярослав. *Гібридна топографія місця й не-місця в сучасній українській літературі*. Чернівці: Книги–XXI, 2018].

Pukhons'ka, Oksana. «Dytyacha travma viyny (za romanom Sary Novich *Divchynka na viyni*)». V: *Literaturnyy obraz dytynstva v chasy kryzy XX–XXI st.* Za nauk. red. K. Yakubovs'koyi-Kravchyk, 162–173. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2021 [Пухонська, Оксана. «Дитяча травма війни (за романом Сари Новіч *Дівчинка на війні*)». В: *Літературний образ дитинства в часи кризи XX–XXI ст.* Наук. ред. К. Якубовська-Кравчик, 162–173. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2021].

Stefanyk,Vasyl'. «Ditocha pryhoda». V: Vasyl' Stefanyk. *Zibrannya tvoriv u 3 t. u 4 kn*. T. 1, Kn. 1. Uporyad. R. Pikhmanets', 301–303. Ivano-Frankivs'k: Misto–NV, 2020 [Стефаник, Василь. «Діточа пригода». В: Василь Стефаник. *Зібрання творів* у 3 т. *у 4 кн*.. Т. 1, Кн. 1. Упоряд. Р. Піхманець, 301–303. Івано-Франківськ: Місто–НВ, 2020].

Stefanyk,Vasyl'. «Pistunka». V: Vasyl' Stefanyk. *Zibrannya tvoriv u 3 t. u 4 kn*. T. 1, Kn. 1. Uporyad. R. Pikhmanets', 303–304. Ivano-Frankivs'k: Misto–NV, 2020 [Стефаник, Василь. «Пістунка». В: *Василь Стефаник. Зібрання творів* у 3 т. у 4 кн., Т. 1, Кн. 1. Упоряд. Р. Піхманець, 303–304. Івано-Франківськ: Місто–НВ, 2020].

Tsivkach, Ol'ha i Artur Tomchak. «Psykholohiya bikhevioryzmu i novelistyka V. Stefanyka (na materiali novely *Ditocha pryhoda*)». V: *Shevchenko. Franko. Stefanyk: materialy Mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi*, 456–464. Ivano-Frankivs'k: Play, 2002 [Цівкач, Ольга, Артур Томчак. «Психологія біхевіоризму і новелістика В. Стефаника (на матеріалі новели *Діточа пригода*)». В: *Шевченко. Франко. Стефаник: матеріали Міжнародної наукової конференції*, 456–464. Івано-Франківськ: Плай, 2002].